

Ο ευρωφιλελεύθερος μοχλός¹

Michel Husson, 2008

Στην Γαλλία, κατά την διάρκεια της πρόσφατης διαμάχης για το ευρώσύνταγμα, οι υποστηρικτές της συνταγματικής συνθήκης κατηγορήσαν συστηματικά και επανειλημμένα τους αντιπάλους τους, υποστηρικτές του «όχι», σαν πολέμιους της ίδιας της Ευρώπης. Η κατηγορία αυτή θεμελιώθηκε κατά παράδοξο τρόπο στο επιχειρήμα ότι η μοναδική οδός προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση περνά μέσα από την εν λόγω συνταγματική συνθήκη. Στο παρόν μας άρθρο επιχειρούμε μια κριτική αυτού του «αξιώματος». Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τόσο το ότι η ευρωφιλελεύθερη οδός πρέπει να απορριφθεί εξαιτίας των καταστροφικών οικονομικών και κοινωνικών της συνεπειών, όσο και ότι, ευτυχώς, δεν αποτελεί την μόνη οδό.

Η φύση της ευρωπαϊκής συγκρότησης

Η φύση της ευρωπαϊκής συγκρότησης άλλαξε στα μέσα της δεκαετίας του '80 και η Ενιαία Πράξη του 1986 μπορεί να θεωρηθεί η συντακτική πράξη της ευρωφιλελεύθερης φάσης.

Το σχέδιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας γεννήθηκε την επαύριο του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου στο σταυροδρόμι δυο αναγκαιοτήτων. Η πρώτη ήταν η συγκρότηση ενός ευρωπαϊκού πόλου ανεξάρτητου από τις δυο μεγάλες δυνάμεις της εποχής : έναντι στην Σοβιετική Ένωση έπρεπε αφενός να ορθωθεί ένα ενιαίο μέτωπο, εν είδει αναχώματος στην εξάπλωση του «σοσιαλιστικού μπλόκ», αφετέρου να επιβληθεί ένα πολιτικό πλαίσιο με στόχο την εξάλειψη κάθε ενδεχόμενου επαναστατικής κρίσης στην Δύση. Έναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες, έπρεπε να διασφαλιστεί πως το σχέδιο Μάρσαλ που στόχευε στην ανοικοδόμηση δεν θα επέβαλε στις χώρες που το λάμβαναν μια παρατεταμένη εξάρτηση. Ωστόσο, ανεξαρτησία έναντι των δυο μεγάλων δυνάμεων δεν σήμαινε συμμετρική ουδετερότητα, κι ακόμα λιγότερο εναντίωση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το σχέδιο της ευρωπαϊκής συγκρότησης ήταν για τις ισχυρότερες ευρωπαϊκές χώρες ένα μέσο ανάληψης του ρόλου ενός αυτόνομου εταίρου στους κόλπους του δυτικού μπλόκ.

Η δεύτερη αναγκαιότητα ήταν κυριότερα οικονομικής φύσης και αφορούσε τον συντονισμό ή και τον σχεδιασμό της ανοικοδόμησης. Εξ ου και η ίδρυση της ΕΚΑΑ (Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Ατσαλιού) [ή ΕΚΑΧ : Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα], της πρώτης ευρωπαϊκής θεσμικής αρχής, με στόχο τον ποσοτικό συντονισμό της παραγωγής των δυο βασικών πρώτων υλών της εποχής.

Το σχέδιο όμως ήταν πιο φιλόδοξο στο μέτρο που περιελάμβανε και την σύσταση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άμυνας (ΕΚΑ) ή, με άλλα λόγια, ενός θεσμικού οργάνου συντονισμού των ευρωπαϊκών στρατών. Μια τέτοια όμως πρόταση αποδείχθηκε πρόωρη αν κρίνουμε από το γεγονός ότι το 1954 καταψηφίστηκε από το γαλλικό Κοινοβούλιο με το επιχειρήμα ότι θα άνοιγε την πόρτα στον επανεξοπλισμό της Γερμανίας. Εκ των πραγμάτων λοιπόν η ευρωπαϊκή κοινότητα αναδιπλώθηκε στις οικονομικές της εκφάνσεις, ενώ η υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1957, επικύρωνε ήδη την υιοθέτηση επί της αρχής της οικονομίας της αγοράς. Στην πράξη όμως, οι πολιτικές που ασκήθηκαν κατά την εποχή αυτή επιχειρούσαν να συμβιβάσουν την γερμανική «κοινωνική οικονομία της αγοράς» και την γαλλική «κρατική παρέμβαση». Αυτές ήταν και οι κοινές αναφορές των έξι χωρών (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Κάτω Χώρες, Λουξεμβούργο) που ίδρυσαν την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

Ο κρατικός παρεμβατισμός, η ύπαρξη ενός σημαντικού δημόσιου τομέα και τα διευρυμένα συστήματα κοινωνικής προστασίας αποτελούσαν χαρακτηριστικά κάθε μιας από αυτές τις χώρες. Η μόνη όμως πραγματικά κοινή πολιτική που εφαρμόστηκε κατά την συγκεκριμένη περίοδο ήταν η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). Παρόλαυτά, η εντατικοποίηση που παρατηρήθηκε στις ενδο-κοινοτικές συναλλαγές ήταν κατά κύριο λόγο προϊόν μιας δυναμικής που πυροδοτήθηκε από εθνικές πολιτικές

¹ By [panos](#), μεταφραστής. Το παρόν άρθρο περιλαμβάνεται στο βιβλίο Ευρώπη. Ποια Ευρώπη; Κρίση στην Ευρωπαϊκή Ένωση και εναλλακτικές πολιτικές, επιμέλεια Σταύρος Τομπάζος, Πολύτροπον, 2008, και αναδημοσιεύεται εδώ με τη σύμφωνη γνώμη και την άδεια του επιμελητή.

γειτονικών χωρών παρά το αποτέλεσμα μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής. Κάτι παρόμοιο γνώρισαν και οι επτά χώρες (Ηνωμένο Βασίλειο, Αυστρία, Δανία, Σουηδία, Ελβετία, Νορβηγία και Πορτογαλία) που το 1960 ίδρυσαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΚΕΣ).

Η αυστηρά αποκαλούμενη ευρωπαϊκή πολιτική επικεντρώθηκε στην αναζήτηση μιας εναρμόνισης, κατά προτεραιότητα των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων. Η βασική ώθηση όμως δεν ήταν τόσο απόρροια ενός συντονισμού ευρωπαϊκής κλίμακας αλλά ενός συντονισμού διακριτών εθνικών λογικών στις οποίες την εποχή αυτή επικρατούσε ο λεγόμενος *φορντισμός*. Σχηματικά, η οικονομική βάση του συγκεκριμένου μοντέλου συνίστατο σε μια ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας και μια σχετική ισορροπία των κοινωνικών δυνάμεων. Επέτρεπε δηλαδή μια ανακατανομή των κερδών από την παραγωγικότητα στους μισθωτούς είτε άμεσα, υπό την μορφή ενίσχυσης της αγοραστικής τους δύναμης, είτε έμμεσα, υπό την μορφή ενίσχυσης του κοινωνικοποιημένου μισθού (για την υγεία και τις συντάξεις). Η σημαντική ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των μισθών αντισταθμιζόνταν από τα άμεσα κέρδη από την παραγωγικότητα, κατά τρόπο που τα ποσοστά κέρδους μπορούσαν να διατηρηθούν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο για το κεφάλαιο.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, το συγκεκριμένο μοντέλο θα αναμετρηθεί με μια διπλή κρίση. Η μια της έκφανση προέκυψε από την διεύρυνση της διαδικασίας της «διεθνοποίησης» (την εποχή αυτή δεν έχει ακόμα εισαχθεί ο όρος «παγκοσμιοποίηση») : αν και οι μεγάλοι οικονομικοί όμιλοι διατηρούν πολύ ισχυρούς δεσμούς με τις χώρες καταγωγής τους, ο ορίζοντας των δραστηριοτήτων τους επεκτείνεται ήδη πέρα από την αγορά της Ευρώπης. Κατά συνέπεια καλούνται να ανταγωνιστούν αντίστοιχους ομίλους των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας οι οποίοι πολλαπλασιάζουν τις επενδύσεις τους στην Ευρώπη. Στο εξής βρίσκονται αντιμέτωπες δυο διακριτές στρατηγικές οι οποίες μάλιστα θα προσωποποιηθούν στην Γαλλία από δυο πολιτικούς άνδρες της δεξιάς, τους Πομπιντού και Ζισκάρ. Ο πρώτος εγγράφεται στην γκωλική παράδοση την οποία και επιδιώκει να συνεχίσει. Η στρατηγική του συνίσταται στην διατήρηση της άμεσης συνεργασίας ανάμεσα σε μεγάλους οικονομικούς ομίλους και δημόσιους τομείς με στόχο την ενίσχυση των «εθνικών πρωταγωνιστών» στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού. Ο δεύτερος αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα των πιο «διεθνοποιημένων» τμημάτων του κεφαλαίου και προτείνει μια «βιομηχανική αναδιάρθρωση», ή με άλλα λόγια την διάρρηξη των δεσμών ανάμεσα στις μεγάλες επιχειρήσεις και το κράτος, και την πρόκριση των διεθνών στρατηγικών που χαράσσουν οι ισχυροί όμιλοι.

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε πως κανένα σημαντικό τμήμα του κεφαλαίου δεν πρότεινε την συγκρότηση ενός πραγματικά ευρωπαϊκού κεφαλαίου στο οποίο θα μπορούσε να συμβάλει η σύσταση «πρωταθλητών» που δεν θα ήταν πλέον ούτε «εθνικοί» ούτε άμεσα «διεθνοποιημένοι». Πρόκειται αναμφίβολα για τον κρίκο που έλειπε από την αλυσίδα της ευρωπαϊκής συγκρότησης : ανάμεσα στην πρόκριση των εθνικών λογικών και το απόλυτο άνοιγμα στην διεθνή αγορά δεν υπήρξε ποτέ ένα πραγματικό σχέδιο ευρωπαϊκής ένταξης που να θεμελιώνεται σε προνομιακές συμφωνίες ανάμεσα σε μεγάλους ευρωπαϊκούς ομίλους. Υπό αυτή την έννοια, μπορούμε να πούμε πως δεν υπάρχει ευρωπαϊκό κεφάλαιο και πως η ευρωπαϊκή συγκρότηση, σε αντίθεση με ανάλογες ιστορικές εμπειρίες, δεν δρομολογείται μέσω μιας συσώρευσης και επικέντρωσης των κεφαλαίων στο νέο οικονομικό πεδίο που κυφορεί.

Ο δεύτερος παράγοντας κρίσης του φορντικού μοντέλου είναι η εξάντληση των ίδιων των δυνατοτήτων του. Ο φορντισμός δεν ήταν ένα συνώνυμο του παραδείσου αλλά ένα διαχειριστικό μοντέλο στην υπηρεσία ενός καθεστώτος εκμετάλλευσης και ανισοτήτων : οι κοινωνικοί αγώνες της εποχής εναντιώνονται στην καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας που θεμελιώνεται στην εντατικοποίηση και καθιστούν σαφές ότι ο ισχύον «κοινωνικός συμβιβασμός» δεν ικανοποιεί πλέον τους εργαζόμενους. Αυτή η εναντίωση συμπίπτει χρονικά με μια πτώση των κερδών επί της παραγωγικότητας, τα οποία δεν συντονίζονται πια με την αύξηση της αγοραστικής δύναμης. Η γενικευμένη ύφεση του 1974-75 θα επιφέρει μια απότομη πτώση των ποσοστών κέρδους πυροδοτώντας μια ανοικτή κρίση.

Η αλλαγή περιόδου θα επέλθει σταδιακά. Η πρώτη απάντηση στην κρίση θα ανατρέξει στις συνήθειες κενσιανές λύσεις : ανάκαμψη της οικονομίας μέσω του προϋπολογισμού, εισαγωγή χρήματος στο οικονομικό κύκλωμα. Πολύ σύντομα όμως αποδεικνύεται πως τα συγκεκριμένα μέτρα δεν έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα : αντί να συμβάλλουν στην ανάκαμψη της οικονομικής μηχανής οδηγούν σε μια πρωτόγνωρη συγκυρία που συνδυάζει οικονομική στασιμότητα και πληθωρισμό [ο γαλλικός όρος είναι « stagflation », σύνθεση των όρων stagnation : στασιμότητα και inflation : πληθωρισμός, ΣτΜ]. Η δεύτερη γενικευμένη ύφεση (1980-81) θα επιφέρει την χαριστική βολή και θα ανοίξει το δρόμο στην εφαρμογή ριζικά νέων πολιτικών : πρόκειται για την μεγάλη νεοφιλελεύθερη στροφή που θα

πραγματοποιηθεί με την ανάληψη της εξουσίας από κυβερνήσεις υπερ-φιλελεύθερες (: Μάργκαρετ Θάτσερ στο Ηνωμένο Βασίλειο), φιλελεύθερες (: Χέλμουτ Σμίντ στην Γερμανία) ή σοσιαλ-φιλελεύθερες (: γαλλική αριστερά).

Η νεοφιλελεύθερη στροφή θα απονείμει κι έναν νέο ρόλο στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, αυτόν του «μέσου» για μια νέα οικονομική οργάνωση. Δυο λόγοι συνηγορούν σε κάτι τέτοιο : ο πρώτος είναι η απότομη και βίαιη επιβολή των όρων της οικονομίας. Στην πραγματικότητα, ένα από τα μέσα άσκησης πίεσης που θα χρησιμοποιήσουν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές είναι ο «οικονομικός αντίκτυπος» της ραγδαίας ανόδου των επιτοκίων που αποφάσισαν οι ΗΠΑ το 1979. Πρόκειται για μια προσπάθεια που θέλει να ανταποκριθεί αφενός στην ανάγκη για μια επανάκαμψη στην ανακατανομή των εισοδημάτων, αφετέρου στην στρατηγική των πολυεθνικών που προκειμένου να αποφύγουν την κρίση ανατρέχουν σε μια διπλή αναδιάρθρωση, βιομηχανική και οικονομική. Ένας δεύτερος λόγος είναι ότι το ευρωπαϊκό επίπεδο παρέχει την δυνατότητα συντονισμού των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που ασκούνται σε κάθε χώρα ξεχωριστά περιβάλλοντάς τες, εξαιτίας του εύρους τους, με ένα είδος ενισχυμένης νομιμότητας. Στο εξής, η ευρωπαϊκή συγκρότηση θα υποταχθεί εξολοκλήρου σε αυτούς τους στόχους.

Μετά από μια περίοδο που χαρακτηρίστηκε από ραγδαία πτώση των μισθών και απορρύθμιση των οικονομικών αγορών, η νεοφιλελεύθερη στροφή θα βρεί και την συμβολική της επικύρωση με την υπογραφή της ενιαίας ευρωπαϊκής Πράξης του 1986. Η Ενιαία Πράξη είναι και το ενακτήριο λάκτισμα για την καθιέρωση, την 1^η γενάρη 1993, της «Ενιαίας Αγοράς», η οποία συμπεριλαμβάνει τον προσανατολισμό προς την υιοθέτηση ενιαίου νομίσματος και την σχεδόν καθολική άρση των φορολογικών δασμών που ίσχυαν ακόμα μεταξύ των χωρών. Υπό αυτή την έννοια, το σχέδιο της μεγάλης αγοράς έρχεται να επικυρώσει την θεμελιώδη αρχή της Συνθήκης της Ρώμης, αυτή του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ωστόσο, η εν λόγω αρχή εφαρμόζεται ειδικότερα στην αγορά των δημόσιων τομέων, οι οποίοι μέχρι τότε επέτρεπαν την εξύφανση άμεσων δεσμών ανάμεσα στην κρατική διακυβέρνηση και τις μεγάλες εθνικές εταιρίες (κάτι που ονομάζαμε κρατικό μονοπωλιακό καπιταλισμό). Πιο συγκεκριμένα, η Ενιαία Πράξη θα χρησιμεύσει σαν άλλοθι για τα πλατιά κύματα ιδιωτικοποιήσεων που θα πλήξουν το σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών από τα μέσα της δεκαετίας του '80. Η συγκεκριμένη λοιπόν ημερομηνία επισφραγίζει μια θεμελιώδη μεταστροφή σε ότι αφορά την ίδια την μέθοδο συγκρότησης της Ευρώπης. Δεν είναι τυχαίο ότι οι υποστηρικτές της νεοφιλελεύθερης Ευρώπης θα ήθελαν πολύ να υποβιβάσουν ή και να ρίξουν στην λήθη την σημασία της. Δεν είναι άλλη από την εγκατάλειψη της οδού της εναρμόνισης και την πρόκριση της οδού του ανταγωνισμού των κοινωνικών συστημάτων.

Οι βασικοί άξονες της νεοφιλελεύθερης επίθεσης

Με αφετηρία την ενιαία Πράξη του 1986, η νεοφιλελεύθερη επίθεση πλήττει σταδιακά και συντονισμένα κάθε έκφανση της δημόσιας ζωής. Η διάρθρωση όμως ανάμεσα σε εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές ποικίλει ανάλογα με τα πεδία. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί αναλαμβάνουν τον συντονισμό των διαφορετικών εθνικών πολιτικών, οι οποίες σε κάθε περίπτωση έχουν τον ίδιο προσανατολισμό, και τον καθορισμό του χρονοδιαγράμματος των «μεταρρυθμίσεων». Μπορούν όμως να παρέμβουν και με πιο άμεσο τρόπο επιβάλλοντας Οδηγίες που έχουν χαρακτήρα και ισχύ νόμων. Είναι κατά κύριο λόγο η μέθοδος που ακολουθείται στην περίπτωση της «απελευθέρωσης» των δημόσιων υπηρεσιών και του «ανοίγματος στον ανταγωνισμό» των κοινωνικών συστημάτων.

Η ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών

Είδαμε ότι το φιλελεύθερο δυναμικό της Συνθήκης της Ρώμης δεν εκφράστηκε παρά με την καθιέρωση της Μεγάλης Αγοράς που συνοδεύτηκε από ένα κύμα ιδιωτικοποιήσεων των δημόσιων τομέων. Σε αυτή τη διαδικασία οι ευρωπαϊκοί θεσμοί έπαιξαν έναν πρωταγωνιστικό ρόλο δεδομένου ότι ανέλαβαν την επεξεργασία και εισήγηση των λεγόμενων Λευκών (ή πράσινων) Βίβλων. Πρόκειται για κείμενα που ενώ αρχικά δεν είχαν καμία περιοριστική ισχύ, στην συνέχεια θα υιοθετηθούν υπό τη μορφή Οδηγιών (ευρωπαϊκών νόμων) και θα εφαρμοστούν στους πιο διαφορετικούς τομείς : ταχυδρομεία, τηλεπικοινωνίες, μεταφορές (εναέριες, θαλάσσιες, οδικές και σιδηροδρομικές), ηλεκτρισμό.

Η διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων θα επικαλλαστεί ταυτόχρονα το φιλελεύθερο δόγμα και το ευρωπαϊκό πρόταγμα. Ο Κάρλ Βάν Μιέρτ [Karl Van Miert], ευρωπαίος επίτροπος σε ζητήματα ανταγωνισμού, σημειώνει ότι «ο ανταγωνισμός ασκεί μια διαρκή πίεση στο κόστος των υπηρεσιών το οποίο υπό καθεστώς μονοπωλίου ανέρχεται σε υπερβολικά επίπεδα». Ο ίδιος χαρακτηρίζει τους «τομείς

που παραδοσιακά οργανώνονται από τα κράτη μέλη υπό μορφή μονοπωλίων (ενέργεια, νερό, τηλεπικοινωνίες)» σαν «τα πιο σημαντικά εμπόδια» για την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μια πρώτη κριτική στο συγκεκριμένο δόγμα μπορεί να στηριχθεί στο γεγονός ότι η υποτιθέμενη αναποτελεσματικότητα των υπό ιδιωτικοποίηση τομέων δεν συντονίζεται στην πράξη με τον ζήλο για ιδιωτικοποιήσεις : στην Γαλλία, για παράδειγμα, οι ιδιωτικοποιήσεις ξεκίνησαν από τους πλέον αποτελεσματικούς (και σίγουρα κερδοφόρους) τομείς. Τι εννοούμε όμως με τον όρο «αποτελεσματικότητα» ; Οι νεοφιλελεύθεροι αποδεικνύουν την αποτελεσματικότητα των ιδιωτικοποιήσεων χρησιμοποιώντας σαν κριτήριο τα κέρδη των επιχειρήσεων. Η πραγματικότητα όμως είναι τελείως διαφορετική αν ανατρέξουμε στην κοινωνική αποτελεσματικότητα των δημόσιων υπηρεσιών ή, με άλλα λόγια, στην ικανότητά τους να ανταποκρίνονται με ισονομία στις κοινωνικές ανάγκες. Επίσης, το αποτέλεσμα των ιδιωτικοποιήσεων δεν είναι άλλο από την αύξηση των τιμών και τον σταδιακό αποκλεισμό των φτωχών.

Αν μια πρώτη κριτική αφορά στις κοινωνικές συνέπειες των ιδιωτικοποιήσεων, μια δεύτερη μπορεί να εφορμάται από τον κυριολεκτικά αντιευρωπαϊκό τους χαρακτήρα. Η αποδιάρθρωση των δημόσιων τομέων αντιτίθεται σε κάθε προοπτική άσκησης μιας διαρθρωτικής πολιτικής και υπό αυτή την έννοια αποκλείει εκ των πραγμάτων την δημιουργία ενός ομογενούς οικονομικού πεδίου. Πως είναι δυνατή η επίλυση μιας σειράς θεμελιωδών ζητημάτων χωρίς την παρέμβαση δημόσιων φορέων ; Ας μείνουμε στο παράδειγμα της ενέργειας και των μεταφορών. Η Γαλλία επιδιόχετο σε μια κατάχρηση της πυρηνικής ενέργειας ενώ η Γερμανία στοχεύει στην σταδιακή κατάργησή της : πώς είναι δυνατόν να βρεθεί μια κοινή λύση, ή ακόμα και να επιτευχθεί ένας συντονισμός σε μια τέτοια κατεύθυνση, χωρίς τους μοχλούς της δημόσιας παρέμβασης ; Πως είναι πάλι δυνατόν να επιλέξουμε ανάμεσα σε οδικές και σιδηροδρομικές μεταφορές έχοντας ήδη ιδιωτικοποιήσει και τους αυτοκινητοδρόμους και τα σιδηροδρομικά δίκτυα ; Κι αν, αντί να κατακερματίσουμε τους δημόσιους τομείς καθιστώντας τους βορά ενός εν πολλοίς τεχνητού ανταγωνισμού, προβαίναμε στην διασύνδεση των εθνικών δικτύων θέτοντάς τα υπό την αιγίδα ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ρυθμιστικού οργάνου ;

Σήμερα, διαθέτουμε μια ενιαία αγορά κι ένα ενιαίο νόμισμα, γιατί όμως δεν διαθέτουμε κι έναν «κοινό» ευρωπαϊκό φορέα ενέργειας, ένα «ενιαίο» ταχυδρομείο, ένα «ενιαίο» δίκτυο σιδηροδρόμων, κλπ ; Πρόκειται αναμφίβολα για αξιώσεις που αντανακλούν μια διαφορετική αντίληψη και όραμα για την ευρωπαϊκή συγκρότηση και ολοκλήρωση, και βρίσκονται σε ευθεία αντιπαράθεση με την προτεινόμενη Συνταγματική Συνθήκη η οποία απαγορεύει κάθε βοήθεια υπό μορφή επιδότησης ή επιχορήγησης που «δημιουργεί ή θα μπορούσε να δημιουργήσει προσκόμματα στον ανταγωνισμό ευνοώντας κάποιες επιχειρήσεις ή κάποιους τομείς παραγωγής».

Το άνοιγμα των κοινωνικών συστημάτων στον ανταγωνισμό

Η διεύρυνση της Ένωσης σε νέα κράτη μέλη επανέφερε με επιτακτικό τρόπο το ερώτημα : πως οργανώνεται ένας κοινός οικονομικός χώρος όταν καλούνται να συνυπάρξουν σε αυτόν χώρες με σημαντικές αποκλίσεις σε ότι αφορά τόσο την παραγωγικότητα και τους μισθούς όσο και τις εξειδικεύσεις των τομέων παραγωγής ; Στα πλαίσια της συζήτησης για την ευρωπαϊκή συγκρότηση δόθηκαν δυο απαντήσεις : η πρώτη πρόβαλλε σαν βασικό μοχλό την εναρμόνιση, η δεύτερη τον ανταγωνισμό. Η οικονομική βάση της οδού της εναρμόνισης προϋποθέτει την εφαρμογή αντισταθμιστικών μέτρων προκειμένου να ενισχυθεί αρχικά η παραγωγικότητα των χωρών που υστερούν και συνεπεία τούτου και οι μισθοί. Με αυτόν τον τρόπο οι αρχικές αποκλίσεις μειώνονται και επιτυγχάνεται σταδιακά μια σύγκλιση προς τα πάνω. Οι χώρες που ευνοούνται από τέτοια μέτρα καταλήγουν να «μπούν στο κύκλωμα» χωρίς να αναγκάζονται να προσφύγουν σε μείωση του κόστους εργασίας στους μεγάλους κλάδους παραγωγής. Αντίθετα, μπορούν να εστιάσουν στους τομείς δευτερογενούς παραγωγής επιτυγχάνοντας μια σταδιακή σύγκλιση και σε ότι αφορά τις εξειδικεύσεις των παραγωγικών τομέων.

Μια τέτοια όμως διαδικασία δεν είναι αυτόματη : στην αρχή, οι χώρες πρέπει να αντισταθμίσουν την αύξηση της παραγωγικότητας με μια ταχύτερη άνοδο των τιμών, και να τύχουν επιδοτήσεων που θα υποστηρίζουν την σύγκλιση. Ακολούθως, καλούνται να καθορίσουν μια νόρμα αυξήσεων των μισθών σε συνάρτηση με την παραγωγικότητα, κάτι που συνηθέστερα επιτυγχάνεται με κοινωνικούς αγώνες. Η διαδικασία αυτή ακολουθήθηκε κατά την ένταξη των μεσογειακών χωρών (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα) στην Ένωση.

Ωστόσο, με την πρόκριση του ανταγωνισμού, η κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη λογική εγείρει ανυπέβλητα εμπόδια στην ολοκλήρωση του παραπάνω σεναρίου. Κατ'αρχήν περικλύπτει τις επιδοτήσεις

περιορίζοντας τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό και απαγορεύοντας τόσο την δημιουργία νέων οικονομικών πόρων όσο και την δυνατότητα προσφυγής σε δάνεια και επιχορηγήσεις. Στην συνέχεια, καθιστά την σταθερότητα των τιμών μια απόλυτη προτεραιότητα μειώνοντας ταυτόχρονα τις δυνατότητες αναπροσαρμογής. Οι νέες χώρες καλούνται εκ των πραγμάτων να εφαρμόσουν τα φημισμένα κριτήρια του Μάαστριχτ, ακόμα κι αν τα νομίσματά τους δεν έχουν ακόμα ενταχθεί στην ευρώ-ζώνη. Τέλος, και κυριότερα, η φιλελεύθερη επιλογή αντιτίθεται σε κάθε μισθολογική νόρμα, ενώ ταυτόχρονα η απόλυτη ελευθερία κίνησης των κεφαλαίων ασκεί μια πολύ ισχυρή πίεση στην κατεύθυνση της μείωσης των μισθών.

Οι συνέπειες αυτού του σεναρίου βρίσκονται στον αντίποδα των αντίστοιχων της εναρμόνισης : ο ανταγωνισμός αφενός παρακωλύει την ανακατανομή των κερδών από την αύξηση της παραγωγικότητας στους εργαζόμενους, αφετέρου αναγκάζει τις χώρες να παλινδρομήσουν σε μια αυστηρή εξειδίκευση της παραγωγής. Είναι θεμελιώδης ανάγκη να καταλάβουμε πως μια τέτοια κατανομή είναι αρνητική για το σύνολο των εργαζομένων, ανεξάρτητα από το «επίπεδο» της χώρας όπου εργάζονται, δεδομένου ότι ο γενικευμένος ανταγωνισμός αποτελεί πάγιο πρόσκομμα στην αύξηση των μισθών τόσο στις πλούσιες όσο και στις φτωχότερες χώρες. Οι μισθολογικές ανισότητες αυξάνονται και οι «μεταρρυθμίσεις» των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας που υποτάσσονται στον ανταγωνισμό επιδεινώνουν την κατάσταση των μισθωτών. Η άνιση κατανομή του πλούτου οδηγεί στο πάγωμα της διαδικασίας τόσο της ανάπτυξης όσο και της δημιουργίας θέσεων εργασίας, ενώ το συσσωρευμένο κεφάλαιο επανεπενδύεται στον υπόλοιπο κόσμο.

Οι ευρωπαϊκές πολιτικές ακολούθησαν με σαφήνεια την οδό του ανταγωνισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σχετικά πρόσφατη Οδηγία για τις υπηρεσίες, γνωστή και με το όνομα του εισηγητή της Μπολκεστάιν, η οποία στοχεύει στην νομιμοποίηση του άμεσου ανταγωνισμού ανάμεσα στους εργαζόμενους για το σύνολο της ευρωπαϊκής επικράτειας. Δεν είναι τυχαίο ότι η εν λόγω Οδηγία βρέθηκε στην καρδιά της γαλλικής διαμάχης για το ευρωσύνταγμα ως η παραδειγματική απόπειρα συνταγματικής θέσπισης του ανταγωνισμού. Υπό αυτή την έννοια, το «όχι» της γαλλικής αριστεράς εξέφρασε με σαφήνεια μια επιλογή που υπεραμύνεται της λογικής της εναρμόνισης. Μακριά από το να είναι ξενοφοβικό, επέτρεψε την επαναφορά μιας υπερεθνικής ταξικής αντίληψης με αφετηρία την παραδοχή ότι παντού στην Ευρώπη αυτοί που επωφελούνται από τον γενικευμένο ανταγωνισμό των εργαζομένων είναι οι πλούσιοι εργοδότες.

Οι αντινομίες ενός οικονομικού μοντέλου

Το ευρωφιλελεύθερο μοντέλο εδράζεται στο τρίπτυχο : ενιαίο νόμισμα, Σύμφωνο σταθερότητας, ευρωπαϊκός προϋπολογισμός. Στα τέλη της δεκαετίας του '90, μιας δεκαετίας που αποδείχθηκε καταστροφική τόσο για την ανάπτυξη όσο και για την απασχόληση, το συγκεκριμένο μοντέλο φάνηκε να αποφέρει καρπούς. Την περίοδο 1997-2001, δημιουργήθηκαν δέκα εκατομύρια νέες θέσεις εργασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κάτι τέτοιο προβλήθηκε σαν η απόδειξη του ότι η ευρώ-ζώνη είναι δυνατόν να συνδυάσει τα κριτήρια τύπου Μάαστριχτ με μια οικονομική πολιτική που θα ευνοεί την απασχόληση. Η μεταστροφή της οικονομικής κατάστασης ήλθε πολύ σύντομα να διαψεύσει τέτοιες αυταπάτες. Πρέπει μάλιστα να σημειώσουμε πως προτού ακόμα αυτές οι θεωρήσεις διαψευστούν από την ίδια την πραγματικότητα, είχε γίνει ήδη σαφές ότι οι επιτυχίες που σημειώθηκαν δεν οφείλονταν τόσο στην συστηματική εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων μέτρων όσο στην χαλάρωση των περιοριστικών ρυθμίσεων στα πεδία του νομίματος, της οικονομίας και του προϋπολογισμού.

Μετά από την μικρή αυτή παρένθεση ξαστεριάς και ευνοϊκών ανέμων η τρικυμία δεν άργησε να ξεσπάσει : η τιμή του δολαρίου άρχισε να πέφτει και η λιτότητα σε μισθούς και προϋπολογισμό επανήλθε. Η ευρωπαϊκή Επιτροπή προτίμησε να κάνει λόγο για «μη αναμενόμενη επιβράδυνση» χωρίς να προβεί σε έναν πραγματικό απολογισμό. Μια τέτοια όμως μεταστροφή της γενικότερης οικονομικής κατάστασης δεν ήταν παρά το προϊόν των ίδιων των πολιτικών που εισηγήθηκε η Επιτροπή και η απόδειξη των αντιφάσεων του συγκεκριμένου μοντέλου. Τα πράγματα καθίστανται ανάγλυφα στο «γερμανικό παράδοξο». Μολονότι μέχρι πρόσφατα οι υποστηρικτές της «εθνικής κυριαρχίας» αναφέρονταν στο γερμανικό μοντέλο διεκδικώντας ένα είδος ευρώ-ζώνης που θα ήταν ελάχιστα πιο διευρυμένη από την ζώνη του μάρκου, θα είναι το βούλιαγμα της γερμανικής οικονομίας αυτό που θα θεωρηθεί υπεύθυνο για την επιδείνωση της γενικής οικονομικής κατάστασης στην Ευρώπη.

Η αντίθεση ωστόσο ανάμεσα στις προσδοκίες της ευρωπαϊκής συγκρότησης και τις συνέπειές της στην γερμανική οικονομία υπογραμμίζει με τον καλύτερο τρόπο ένα ευρέως αποδεκτό συμπέρασμα : «το Σύμφωνο σταθερότητας είναι απλούστατα ανόητο», όπως διακήρυξε ο τότε πρόεδρος της Επιτροπής,

Ρομάνο Πρόντι. Το Σύμφωνο σταθερότητας υιοθετήθηκε σε μια ευνοϊκή οικονομική συγκυρία αλλά στάθηκε ανίκανο να αντισταθεί στην πρώτη τρικυμία. Οι λόγοι αυτής της «ανοησίας» είναι πλέον γνωστοί : το Σύμφωνο σταθερότητας υποχρεώνει τις χώρες να προβαίνουν στην λήψη πρόσθετων μέτρων εξισορρόπησης του προϋπολογισμού ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όταν δηλαδή ο προϋπολογισμός θα έπρεπε να παίξει υποστηρικτικό ρόλο στην ζήτηση. Οι προσπάθειες της Επιτροπής να καθορίσει τους στόχους του προϋπολογισμού κατά τρόπο που να απαλείφεται ο παράγοντας «συγκυρία» αποσκοπούν πολύ περισσότερο στην διάσωση του δόγματος παρά στην αλλαγή της βαθύτερης λογικής του Συμφώνου.

Η ίδια όμως πραγματικότητα υπερβαίνει τις συγκυριακές ρυθμίσεις. Ενώ ο ρόλος της ευρωπαϊκής συγκρότησης ήταν η διαμόρφωση ενός κοινού οικονομικού πεδίου, κατά την δεκαετία του '90 θα παρατηρηθεί μια ενίσχυση των αποκλίσεων σε δυο επίπεδα. Στο παγκόσμιο επίπεδο, τα ποσοστά ανάπτυξης των ΗΠΑ θα ξεπεράσουν τα αντίστοιχα της Ευρώπης (περισσότερο από μια μονάδα), παρά την ισοδυναμία που τα χαρακτήριζε κατά την δεκαετία του '80. Αποκλίσεις όμως παρατηρούνται και στο ίδιο το ευρωπαϊκό επίπεδο. Κατά την τελευταία δεκαετία, κι ενώ ο μέσος όρος ανάπτυξης για το σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών ήταν της τάξης του 2%, τα ποσοστά της ζώνης «φράγκο-μάρκο» (Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο) ήταν σαφώς κατώτερα του μέσου όρου, ενώ άλλες χώρες (Ισπανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Σουηδία και Φινλανδία) γνώρισαν ποσοστά ανάπτυξης παραπλήσια με αυτά των Ηνωμένων Πολιτειών.

Αυτή η απόκλιση παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο οι εθνικές οικονομίες εισήλθαν στην παγκόσμια αγορά. Η αδυναμία τους να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο στην ανταγωνιστικότητα-τιμή, στην παγκόσμια ζήτηση ή στην προσέλκυση κεφαλαίων αποδυναμώνει ακόμα περισσότερο την προοπτική διαμόρφωσης μια ενιαίας κοινότητας συμφερόντων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τόσο το κριτήριο ελαστικότητα-τιμή όσο και την ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτή είναι και η βάση της αντίθεσης ανάμεσα στον γαλλογερμανικό πόλο και τις άλλες μεγάλες χώρες της Ένωσης, κυριότερα του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιταλίας και της Ισπανίας. Οι τελευταίες αυτές χώρες αποδεικνύεται πως δεν έχουν ιδιαίτερη ανάγκη από μια συμπαγή θεσμική ή συνταγματική ενσωμάτωση, μια βιομηχανική πολιτική και μια δομική ανταγωνιστικότητα ούτε ακόμα κι από το ίδιο το ευρώ, όπως καταδεικνύει η βρετανική περίπτωση. Το Ηνωμένο Βασίλειο ειδικότερα είναι φορέας ενός μοντέλου διακριτού και αρκετά κοντινού σε αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών αν λάβουμε υπόψη την εξάρτησή του από την ροή των κεφαλαίων.

Τέτοιοι παράγοντες απόκλισης όμως αντί να αμβλυνθούν οξύνθηκαν από τους ίδιους τους τρόπους που δρομολογήθηκε η ευρωπαϊκή συγκρότηση, και, σε πρώτο χρόνο, από την αντίληψη που επικράτησε σε ότι αφορά την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος. Ένα ενιαίο νόμισμα δεν προϋποθέτει απαραίτητα μια απόλυτη ομοιογένεια της νομισματικής ζώνης που συστήνει αλλά προϋποθέτει κατά αναγκαίο τρόπο έναν αντισταθμιστικό προϋπολογισμό οικονομικών παροχών προκειμένου να επιτρέψει στους κόλπους της ίδιας οντότητας την συνύπαρξη περιοχών με διαφορετικές οικονομικές επιδόσεις. Ωστόσο, η νεοφιλελεύθερη αντίληψη συνίσταται, αντίθετα, στην περιστολή του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού στο ελάχιστο.

Ακολουθώντας, χρειάζεται μια συναλλαγματική πολιτική, και θίγουμε εδώ ένα μελανό σημείο αν όχι την μαύρη τρύπα της ευρωπαϊκής συγκρότησης. Από την έναρξη της κυκλοφορίας του ευρώ η τιμή του γνώρισε μεγάλες διακυμάνσεις στη σχέση της με το δολάριο. Ξεκίνησε με μια πτώση της τάξης του 30% για να γνωρίσει στην συνέχεια μια αντίστοιχη άνοδο. Ωστόσο, η συναλλαγματική σχέση ευρώ-δολαρίου έχει βαρύνουσα σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι διαμορφώνει την δυναμική των εξαγωγών. Αυτές οι τελευταίες ευνοήθηκαν από την άνοδο του δολαρίου μεταξύ 1997 και 2001 αλλά βρίσκονται σε δυσχερή θέση από την στιγμή που άρχισε η τεχνητή του πτώση.

Κάθε ευρωπαϊκή χώρα είναι άνισα ευάλωτη σε τέτοιες διακυμάνσεις, κι αυτό εξαρτάται τόσο από τον βαθμό ανοίγματος στην παγκόσμια αγορά όσο και από τους όρους της ένταξής της. Οι διακυμάνσεις του δολαρίου λειτουργούν υπό αυτή την έννοια σαν ένας μοχλός που ενισχύει ακόμα περισσότερο τις αποκλίσεις μεταξύ των χωρών. Κι αυτό το φαινόμενο θα ενισχύεται ολοένα και περισσότερο στο μέτρο που δεν υπάρχει, για λόγους πεισματικής εμμονής στο δόγμα, μια συμφωνημένη συναλλαγματική πολιτική σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Σε τι λοιπόν μπορεί να χρησιμεύσει το ευρώ αν όχι στην επίτευξη μιας μεγαλύτερης συνοχής για το σύνολο της Ευρώπης ; Σήμερα λειτουργεί σαν μοχλός για την γενίκευση της μισθολογικής λιτότητας και την επέκτασή της στα πεδία του κοινωνικοποιημένου μισθού (κοινωνική ασφάλεια, συντάξεις, δημόσιες υπηρεσίες). Κατά συνέπεια, το ευρώ στην τρέχουσα μορφή του δεν είναι παρά ένα εργαλείο

οικονομικής αστυνόμευσης. Ελλείπει μιας συνεκτικής πολιτικής σε ότι αφορά τις συναλλαγές και τα επιτόκια αλλά και μιας αυτόνομης στάσης έναντι των χρηματιστικών (και άλλων) επιταγών των Ηνωμένων Πολιτειών, η μόνη ρυθμιστική μεταβλητή που απομένει είναι ο μισθός.

Το πρόβλημα είναι πως αυτές οι πολιτικές έχουν σαν συνέπεια να τραβούν την ευρωπαϊκή ανάπτυξη προς τα κάτω : η μισθολογική ακαμψία έχει σαν τίμημα τη διατήρηση της εσωτερικής ζήτησης σε χαμηλά επίπεδα. Αν μάλιστα το πάγωμα των μισθών συντελείται προς όφελος των μεγάλων εισοδημάτων, αντιλαμβανόμαστε ότι ένας τέτοιος προσανατολισμός δεν ικανοποιεί παρά την αστική τάξη. Αλλά η Ευρώπη δεν είναι μόνη στον κόσμο, και αυτή η ελάχιστη δυναμική συνάρθρωση αφήνει ανεπίλυτα δυο μεγάλα ερωτήματα. Το πρώτο είναι αυτό της εξειδίκευσης της βιομηχανικής παραγωγής. Αν ο όρος βιομηχανική πολιτική έχει μετατραπεί σε ταμπού στο ευρωπαϊκό επίπεδο, οι επιλογές της οικονομικής πολιτικής βρίσκουν τις εφαρμογές τους στον τρόπο εξειδίκευσης της παραγωγής. Κι εδώ η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει ακόμα προβεί σε μια σαφή επιλογή. Έχει απεναντίας θέσει δυο ιδιαίτερα αντιφατικούς στόχους. Από τη μια, θέλει να ελαστικοποιήσει την εργασία προκειμένου να καταστήσει ανταγωνιστικό το κόστος της. Από την άλλη, πλέκει περίτεχνους λόγους στοχεύοντας σε μια οικονομία της γνώσης, των νέων τεχνολογιών, κλπ. Κινδυνεύει στο εξής να αποδειχθεί χαμένη σε όλα τα επίπεδα και να βρεθεί μεταξύ σφύρας και άκμωνος, δηλαδή μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών που έχουν ανακτήσει την τεχνολογική τους πρωτοκαθεδρία και των υπό ανάδυση χωρών που προσφέρουν ιδιαίτερα χαμηλούς μισθούς τους οποίους η Ευρώπη δεν μπορεί να ανταγωνιστεί ούτε στα πιο τρελά της όνειρα.

Κατά την τελευταία δεκαετία, η αντιστοιχία των ποσοστών παραγωγικότητας της εργασίας σε Ευρώπη και Ηνωμένες Πολιτείες αντιστράφηκε. Προηγουμένως, και παρά την γενικευμένη ύφεση, η παραγωγικότητα αυξάνονταν με ταχύτερους ρυθμούς στην Ευρώπη. Τα τελευταία όμως χρόνια, η ύφεση εντάθηκε, τη στιγμή μάλιστα που η «νέα οικονομία» ενίσχυε ιδιαίτερα την παραγωγικότητα των Ηνωμένων Πολιτειών. Αν αυτός ο συσχετισμός διαρκέσει η Ευρώπη θα είναι αναγκασμένη να προσφύγει σε μια συμπληρωματική μισθολογική λιτότητα προκειμένου να αντισταθμίσει την ολοένα και μεγαλύτερη καθυστέρηση, και οι πιέσεις σε αυτή την κατεύθυνση θα εντείνονται όσο η πτώση της τιμής του δολαρίου θα ενισχύει την ανταγωνιστικότητα των Ηνωμένων Πολιτειών.

Ο λόγος που οδήγησε σε αυτή την αντίφαση είναι το ότι προκειμένου να αποφύγει μια ελάχιστη δυναμική εσωτερική αγορά η οικονομία στράφηκε στην αναζήτηση άλλων αγορών. Υπό αυτή την έννοια, η γαλλική και η γερμανική περίπτωση προσιδιάζουν : η μισθολογική λιτότητα οδήγησε σε μια εντυπωσιακή κερδοφορία των πιο μεγάλων επιχειρήσεων. Ακόμα και παρατηρητές που απέχουν πολύ από το να επιδιώκονται στην κριτική του καπιταλισμού καταλήγουν να χαρακτηρίσουν υπερβολικά τέτοια κέρδη. Ποιά όμως ήταν η απάντηση σε μια μέτρια εσωτερική αγορά που αποθάρρυνε τις επενδύσεις ; Η απάντηση ήταν διπλή : από την μια διανεμήθηκαν μερίσματα (διαδικασία μετοχοποίησης) για να ενισχυθεί με αυτόν τον τρόπο η χρηματιστηριακή διαδικασία, από την άλλη οι επενδύσεις προσανατολίστηκαν σε αγορές εκτός Ευρώπης. Ένα τέτοιο όμως σχήμα δεν συμβάλλει παρά σε μια ακόμα μεγαλύτερη αποδιοργάνωση του ευρωπαϊκού οικονομικού πεδίου στο μέτρο που ενισχύει τις ανισότητες στην αναδιανομή του εισοδήματος.

Η εγκατάλειψη της προοπτικής μιας πραγματικά ευρωπαϊκής οικονομικής συγκρότησης θα οδηγήσει με λογικό τρόπο στην επανεμφάνιση της ιδέας μιας «νέας υπερατλαντικής αγοράς». Το 1998, η ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσε μια πρόταση για την δημιουργία μιας πραγματικής ζώνης ελεύθερων συναλλαγών ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μια τέτοια πρόταση, ενώ απορρίφθηκε την εποχή αυτή, όπως και το «Σύμφωνο πολυμερών επενδύσεων», δεν άργησε να επανέλθει στο προσκήνιο. Βρίσκουμε το πνεύμα της σε δυο πρόσφατα ψηφίσματα του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου : το πρώτο κατατέθηκε με πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος και προτείνει μια «συμφωνία υπερατλαντικής συνεργασίας», ενώ το δεύτερο που αποτελεί έμπνευση του Ευρωπαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος αναφέρεται επίσης σε «υπερατλαντικές οικονομικές σχέσεις».

Ο ευρωφιλελευθερισμός εκμεταλλεύεται την ευρωπαϊκή διάσταση χωρίς όμως την ίδια στιγμή να συνιστά ένα πραγματικά ευρωπαϊκό σχέδιο. Σε αντίθεση για παράδειγμα με το γερμανικό μοντέλο του 19^{ου} αιώνα, η ευρωπαϊκή συγκρότηση δεν είναι η προσθετική διαμόρφωση μιας νέας οικονομικής οντότητας. Ένας λόγος γι αυτό είναι ότι οι ευρωπαϊκές χώρες, κάθε μια ξεχωριστά και ανάλογα με τις ιδιαιτερότητές της, έχουν εδώ και καιρό εισέλθει στην παγκόσμια αγορά. Η φάση της λεγόμενης «διεθνοποίησης» ξεκίνησε στα τέλη του '60 και υπό αυτή την έννοια η σύσταση της ενιαίας αγοράς και η ακόλουθη υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος δεν αποτελούν τις προϋποθέσεις αλλά τα συμπληρωματικά στάδια της ίδιας φάσης. Παρατηρείται έτσι μια σημαντική διαφορά φάσης ανάμεσα στην ευρωπαϊκή

βάση και τον παγκόσμιο στρατηγικό ορίζοντα των μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων. Η ενιαία αγορά δεν αποτελεί την βασική συνέπεια όσο μια βασική προκείμενη ενός ευρύτερου στόχου.

Παρόλαυτά, σε αρκετούς τομείς, η ευρωπαϊκή συγκρότηση συνεχίζει να υπηρετεί μια λογική «επιλεκτικής» διαμόρφωσης ευρωπαϊκών «πρωταθλητών». Πρόκειται για την αναπαραγωγή, σε ευρωπαϊκή κλίμακα αυτή τη φορά, της γκωλικής στρατηγικής των «εθνικών πρωταθλητών» της οποίας ξαναβρίσκουμε τα ίχνη στην έννοια του «οικονομικού πατριωτισμού». Ωστόσο, ένας τέτοιος προσανατολισμός δεν συντονίζεται με την κυρίαρχη στρατηγική που προσβλέπει στην διαμόρφωση υπερατλαντικών συμμαχιών προκειμένου να πετύχει μια άμεση πρόσβαση στο σύνολο των τομέων της παγκόσμιας αγοράς. Είναι σαφές πως η αλληλοδιαπλοκή των κεφαλαίων οδηγεί πολύ περισσότερο στην διαμόρφωση μιας «υπερατλαντικής οικονομίας» απ'ότι σε δυο διακριτές και ανταγωνιστικές οικονομικές δυνάμεις.

Θεωρητικά, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής αγοράς θα μπορούσε να συνεπάγεται την απάλειψη των δασμών σε ότι αφορά την διακίνηση των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων στα πλαίσια της κοινής αγοράς, και την διατήρηση, ή ακόμα και την ενίσχυση, των προστατευτικών ρυθμίσεων σε ότι αφορά τις συναλλαγές με τον υπόλοιπο κόσμο. Μια συνεπής ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε να συμπληρώνει ένα τέτοιο σχέδιο δράσης προωθώντας την σύμπραξη και την συνεργασία ανάμεσα στην δημόσια διοίκηση και τους μεγάλους βιομηχανικούς ομίλους. Το ζήτημα εδώ δεν είναι να κρίνουμε αν ένας τέτοιος προσανατολισμός θα ήταν επιθυμητός αλλά να παραδεχθούμε ότι με την ενιαία Πράξη του 1986 η κατεύθυνση που επιλέχθηκε ήταν σαφώς διαφορετική. Το άνοιγμα της δημόσιας αγοράς στον ανταγωνισμό όχι μόνο δεν συνοδεύτηκε από την πρόκριση κάποιων «ευρωπαϊκών επιλογών» αλλά ακύρωσε στην πράξη τόσο την ίδια την αρχή μιας κοινής βιομηχανικής πολιτικής όσο και κάθε δημόσια παρέμβαση σε αυτό το πεδίο.

Η ιδέα της ενιαίας αγοράς συμπεριλαμβάνει εν τη γενέσει της μια διευρυμένη ελεύθερη αγορά στο μέτρο που οι μεγάλοι ευρωπαϊκοί όμιλοι στοχεύουν άμεσα στην παγκόσμια αγορά. Μια τέτοια παρατήρηση μας επιτρέπει να καταλάβουμε καλύτερα τον εκ των πραγμάτων δευτερεύοντα χαρακτήρα που παίρνουν τα κοινωνικά μέτρα, και ειδικότερα σε ότι αφορά την απασχόληση.

Μια στρατηγική για την απασχόληση :

Η «ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση» έκανε την εμφάνισή της στο Συμβούλιο του Λουξεμβούργου τον Νοέμβριο του 1997 και συμπεριλάμβανε κοινοτικές «καθοδηγητικές αρχές» και «σχέδια εθνικών δράσεων για την απασχόληση». Στην συνέχεια, η σύνοδος της Λισαβόνας, τον Μάρτιο του 2000, έθεσε σαν στόχο την αύξηση των ποσοστών απασχόλησης κατά 70% μέχρι το 2010 και υιοθέτησε την «ανοιχτή μέθοδο συντονισμού» των εθνικών πολιτικών, ειδικότερα σε ότι αφορά το κοινωνικό πεδίο, ορίζοντας μάλιστα ως προτεραιότητες το ζήτημα των συντάξεων και την μάχη ενάντια στην φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Η «στρατηγική της Λισαβόνας» επικαλείται με σαφήνεια την νεοφιλελεύθερη φιλοσοφία. Αν αφήσουμε κατά μέρος τους καθαρά διακοσμητικούς στόχους που κάνουν λόγο για «ποιότητα της απασχόλησης» ή για «αγώνα ενάντια στον αποκλεισμό», οι πραγματικοί στόχοι είναι η μισθολογική λιτότητα, η ελαστικοποίηση των αγορών εργασίας και η σκλήρυνση των μέτρων κοινωνικής προστασίας των ανέργων (είναι χαρακτηριστικό πως οι πολιτικές για την ανεργία αναβαπτίζονται «πολιτικές επανενεργοποίησης»). Για τους εισηγητές της η επίτευξη των παραπάνω στόχων θα συνέβαλε αποφασιστικά σε μια δομική βελτίωση της απασχόλησης.

Η ευρωπαϊκή συγκρότηση συνοδεύτηκε επανειλημμένα από φρούδες ελπίδες σε ότι αφορά την απασχόληση. Μια πολύ γνωστή έκθεση, με τίτλο *1992 : η νέα ευρωπαϊκή οικονομία*, διακήρυττε το 1988 ότι το σχέδιο της Μεγάλης Αγοράς θα επέτρεπε την δημιουργία πέντε εκατομμυρίων θέσεων εργασίας σε διάστημα λίγων χρόνων. Πράγματι, σε πρώτο χρόνο και χάρη σε μια ευνοϊκή οικονομική συγκυρία, η πρόγνωση αυτή επαληθεύτηκε. Πολύ σύντομα όμως η μεταστροφή της συγκυρίας όχι μόνο εξαφάνισε τις πρόσφατες αυτές θέσεις εργασίας αλλά έκανε και το άνοιγμα της Μεγάλης Αγοράς, την 1^η Ιανουαρίου 1993, να συμπέσει με την κορύφωση των ποσοστών ανεργίας.

Είναι καιρός να απαιτήσουμε έναν απολογισμό των προσανατολισμών της ευρωπαϊκής συγκρότησης σε ότι αφορά την απασχόληση : δεν έχουμε αυταπάτες, ένας τέτοιος απολογισμός είναι σαφέστατα αρνητικός. Σήμερα, και σύμφωνα πάντα με τα επίσημα στοιχεία, η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 περιλαμβάνει 14 εκατομύρια ανέργους. Πρόκειται για το ίδιο ποσοστό ανεργίας (της τάξης του 8%) που παρατηρούνταν στα τέλη της δεκαετίας του '80. Με άλλα λόγια, κατά την διάρκεια των δυο

νεοφιλελεύθερων δεκαετιών και παρά τις οικονομικές διακυμάνσεις, η μαζική ανεργία παραμένει σταθερή.

Οι συνέπειες των ευρωπαϊκών πολιτικών για την απασχόληση οδήγησαν επίσης σε μια γενικευμένη επιδείνωση της «ποιότητας» της εργασίας : οι θέσεις επισφαλούς απασχόλησης (μερικού ή ορισμένου χρόνου) αντικαθιστούν προοδευτικά τις μόνιμες θέσεις εργασίας, ενώ η κακοπληρωμένη εργασία γεννά σύγχρονες μορφές φτώχειας. Στο σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών γινόμαστε μάρτυρες «μεταρρυθμίσεων» που δυσχεραίνουν την θέση των ανέργων ωθώντας τους στην αποδοχή μιας οποιασδήποτε εργασίας, ενώ ταυτόχρονα παρατηρούμε μια σταθερή μείωση της επιθυμητής ή επιδιωκόμενης απασχόλησης. Με άλλα λόγια, οι ενδιάμεσοι στόχοι επιτεύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στο μέτρο που επιβλήθηκε και η ελαστικοποίηση και η μισθολογική λιτότητα και η μείωση των δυνατοτήτων να επωφεληθεί κανείς από τα επιδόματα ανεργίας. Παρόλαυτά τίποτα δεν επέτρεψε μια σταθερή μείωση της ανεργίας.

Την στιγμή που οι πολιτικές αυτές υιοθετούνται από την μια χώρα μετά την άλλη, η Ευρώπη λειτουργεί σαν το πλαίσιο συνοχής τους παρέχοντας μια «ανοικτή μέθοδο συντονισμού» η οποία αναζητά τις «καλύτερες πρακτικές» και καθορίζει τις «καθοδηγητικές γραμμές». Η συγκριτική αυτή διαδικασία αντανάκλαται και στην δημόσια συζήτηση από έναν λόγο που εξυμνεί τις αρετές της σύγκρισης των «κοινωνικών μοντέλων».

Οι παρεκλίσεις είναι σημαντικές. Η πρώτη συνίσταται στην εγκατάλειψη της οδού της συνοχής μεταξύ διαφορετικών εθνικών μοντέλων. Οι συνήγοροι της ελαστικοποίησης έχουν στην πραγματικότητα την τάση να αποσιωπούν τα अपαράδεκτα γι αυτούς στοιχεία των *success stories*, όπως και την σημασία των κοινωνικών δαπανών. Η μέθοδος του *benchmarking* που προτείνουν δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της ούτε το μέγεθος των διαφορετικών χωρών ούτε τις σημαντικές διαφορές που παρατηρούνται στο εσωτερικό κάθε χώρας.

Μια τέτοια όμως στρατηγική δεν είναι μόνο αναποτελεσματική αλλά και αναντίστοιχη. Στην πραγματικότητα, η ευρωπαϊκή διάσταση δεν χρησιμοποιείται παρά για να ενισχύσει την εγκυρότητα των φιλελεύθερων συστάσεων επί των εθνικών πολιτικών. Υπό αυτή την έννοια η στρατηγική της Λισαβόνας είναι σαφώς μη-συνεργατική, στο μέτρο που εκτός από τον ανταγωνισμό των αγορών καθιστά ανταγωνιστικά και τα κοινωνικά μοντέλα : πρόκειται για έναν οικονομικό παραλογισμό που συγκρούεται συστηματικά με την πραγματική οικονομία και ο οποίος είναι μακριά από το να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις για την συγκρότηση ενός ενιαίου και συνεκτικού κοινωνικού πεδίου.

Μια λεπτομερής ανάλυση της «ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση» μας κάνει να αναρωτιώμαστε αν στοχεύει πραγματικά στην μείωση της ανεργίας. Στην πραγματικότητα, δεν θέτει κανέναν συγκεκριμένο στόχο σε αυτή την κατεύθυνση αλλά ενδιαφέρεται, αντίθετα, για τα ποσοστά απασχόλησης - δηλαδή την αναλογία απασχολούμενων επί του συνόλου του ενεργού πληθυσμού (μεταξύ 15 και 64 ετών) - τα οποία θα πρέπει να αγγίξουν το 70% μέχρι το 2010. Ωστόσο, η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης ούτε σημαίνει ούτε συνεπάγεται μείωση της ανεργίας. Για την δημιουργία «ποιοτικών» θέσεων εργασίας χρειάζονται δυο βασικά μέτρα : η γενικευμένη μείωση του χρόνου εργασίας και η δημιουργία κοινωνικά επωφελών θέσεων εργασίας ικανών να στηρίξουν μια μή προντουκτιβιστική ανάπτυξη. Αντ'αυτών όμως έχουμε σήμερα να κάνουμε με την «εισαγωγή περισσότερων ανθρώπων στην εργασία» και με την «αύξηση της ελαστικότητας των αγορών εργασίας», δηλαδή με την δημιουργία της μεγαλύτερης δυνατής πίεσης προκειμένου να γίνει αποδεκτή η οποιαδήποτε μορφή απασχόλησης. Ο συσχετισμός ανάμεσα στον «εκσυγχρονισμό» των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και την «προώθηση της ενεργητικής γήρανσης» δεν είναι τυχαίος. Αν για παράδειγμα επιτευχθεί ο προβλεπόμενος «εκσυγχρονισμός» των συστημάτων συνταξιοδότησης, πολύ περισσότεροι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι θα είναι υποχρεωμένοι να «γεράσουν ενεργοί». Υπό αυτή την έννοια, αύξηση των ποσοστών απασχόλησης σημαίνει διατήρηση του σύγχρονου «εφεδρικού βιομηχανικού στρατού» στην κατάσταση του μισθωτού. Η Σουηδία προσφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σε αυτήν την κατεύθυνση, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη χώρα έχει εδώ και καιρό πετύχει τους στόχους της Λισαβόνας, και θα έπρεπε κατά συνέπεια να δεχθεί τα συγχαρητήρια της ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αντ'αυτού όμως η Επιτροπή απαιτεί συμπληρωματικά μέτρα «προτροπής στην εργασία», δηλαδή μέτρα που θα καθιστούν την Σουηδία λιγότερο γενναιοδωρη έναντι των ανέργων.

Διαφαίνεται έτσι μια σημαντική αντίφαση ανάμεσα στον επιδιωκόμενο στόχο και τα μέσα για την επίτευξή του. Η «οικονομία της γνώσης» - αν μια τέτοια έκφραση έχει πραγματικά νόημα - συνεπάγεται την γενική άνοδο του επιπέδου τυπικών προσόντων και την προώθηση όσων τα διαθέτουν σε θέσεις με μεγάλη προστιθέμενη αξία που απαιτούν υψηλά τυπικά προσόντα και χαίρουν ιδιαίτερα υψηλών μισθών. Ο λειτουργικός όμως στόχος που συνίσταται στην αύξηση των ποσοστών απασχόλησης (και όχι στην

μείωση των ποσοστών ανεργίας) επιδιώκει να ωθήσει στην εργασία τον κατά το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Με την διαφορά όμως ότι τα άτομα αυτά καλούνται να μειώσουν τις απαιτήσεις τους αναφορικά τόσο με την «ποιότητα» της εργασίας όσο και με τον μισθό που της αντιστοιχεί.

Αυτή η θέληση να «χωρέσουν δυο καρπούζια στην ίδια μασχάλη» [«να μείνει και η πίτα ολάκερη και ο σκύλος χορτάτος»] δείχνει πως στην πραγματικότητα μια χώρα που εισέρχεται στην παγκόσμια αγορά έχει να επιλέξει ανάμεσα σε δυο τρόπους δημιουργίας θέσεων εργασίας. Ο πρώτος συνίσταται στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας με στόχο την κατάκτηση κάποιων μεριδίων της αγοράς αυτής. Ο δεύτερος συνίσταται στην αντιμετώπιση του πεδίου των προστατευόμενων υπηρεσιών σαν μια δεξαμενή θέσεων εργασίας στην βάση μιας παραγωγικότητας που αυξάνεται με πιο αργούς ρυθμούς. Οι δυο αυτές στρατηγικές είναι συμβατές μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι τομείς που «εκτίθενται» στον ανταγωνισμό, ή «απελευθερώνονται», διαχωρίζονται ολοένα και περισσότερο από αυτούς που παραμένουν «προστατευμένοι». Και ένας τέτοιος διαχωρισμός αφορά τόσο την παραγωγικότητα όσο και τους μισθούς. Η δημιουργία θέσεων εργασίας στους τομείς των υπηρεσιών δεν πρέπει στην πραγματικότητα ούτε να αποδυναμώνει την εξωτερική ανταγωνιστικότητα ούτε να επιβαρύνει την αποδοτικότητα αυξάνοντας την προστιθέμενη αξία. Οι δυο αυτοί στρατηγικοί προσανατολισμοί δεν μπορούν να συμπλιωθούν παρά με το τίμημα μιας κατάτμισης της αγοράς εργασίας αλλά κι ενός ακραίου κοινωνικού δυισμού. Πρόκειται αναμφίβολα για τον πραγματικό στόχο των «μεταρρυθμίσεων» που άπτονται των αγορών εργασίας.

Η αναφορά στις «επιτυχημένες χώρες» δεν χρησιμοποιείται παρά σαν επιχείρημα για την αποσταθεροποίηση των εθνικών κοινωνικών μοντέλων και για την ανάδειξη της ελαστικοποίησης σε «Βασιλική οδό» στην δημιουργία θέσεων εργασίας. Δεν πρόκειται παρά για μια φενάκη. Κατά πρώτον, και κατά αυταπόδεικτο τρόπο, οι χώρες που δημιουργούν τις περισσότερες θέσεις εργασίας είναι αυτές που χαίρουν και μιας μεγαλύτερης οικονομικής ανάπτυξης για πολλούς λόγους που όμως δεν έχουν να κάνουν με την μεγαλύτερη ή μικρότερη ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας τους. Κατά δεύτερον, οι χώρες που μειώνουν τα ποσοστά ανεργίας δεν είναι απαραίτητα κι αυτές που δημιουργούν περισσότερες θέσεις εργασίας. Ας επιστρέψουμε σε ένα παράδειγμα που χρησιμοποιείται συχνά στην Γαλλία : σε διάστημα δέκα χρόνων, η Δανία μείωσε τα ποσοστά ανεργίας της στο μισό ενώ η Γαλλία τα διατήρησε στο ίδιο επίπεδο παρότι δημιούργησε δυο φορές περισσότερες θέσεις εργασίας. Ανάμεσα στην απασχόληση και την ανεργία παρεμβάλλονται μέτρα που κάνουν ανθρώπους χωρίς απασχόληση να βγαίνουν από την ανεργία : δηλώνονται ως ανάπηροι, ασθενείς, αναγκάζονται σε πρόωρες συντάξεις, υποχρεώνονται σε μερική εργασία, ή πολύ απλά αποθαρρύνονται από το να εγγραφούν στους καταλόγους ανέργων.

Η σχέση ανάμεσα στην ελαστικότητα και τις επιδόσεις της αγοράς εργασίας δεν μπορεί να αποδειχθεί ούτε καν από μια αρχή όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) που για πρώτη φορά το 1999 βρέθηκε υποχρεωμένος να καταλήξει στο συμπέρασμα πως «οι λόγοι για τους οποίους κάποιες χώρες καταφέρνουν να συμφιλώσουν ένα αυστηρό πλαίσιο ρυθμίσεων με χαμηλά ποσοστά ανεργίας παραμένουν αδιευκρίνιστοι», και το 2004, εκ νέου, ότι πλήθος μελετών αναφορικά με τις σχέσεις ελαστικοποίησης και ανεργίας «καταλήγουν σε αμφιλεγόμενα ή ακόμα και αντιφατικά συμπεράσματα κατά τρόπο που τίποτε δεν μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε την εγκυρότητα του συσχετισμού». Κάτι τέτοιο σημαίνει με απλά λόγια πως δεν μπορούμε να προβούμε σε μια θετική αξιολόγηση των φημισμένων «διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων των αγορών εργασίας» σε ότι αφορά την απασχόληση. Απεναντίας, η επισφαλής εργασία στην οποία οδηγούν με σαφήνεια οι εν λόγω μεταρρυθμίσεις αφορά ιδιαίτερα τους νέους και τις γυναίκες που «εν τέλει πλήττονται με δυσανάλογο τρόπο», όπως σημειώνει ο ΟΟΣΑ στην ίδια έκθεση προτού καταλήξει στην παραδοχή ότι η διαφορά που παρατηρείται στην διαχείριση θέσεων σταθερής απασχόλησης και θέσεων εποχιακής ή πρόσκαιρης απασχόλησης μπορεί να οδηγήσει σε μια «όξυνση του δυισμού της αγοράς εργασίας». Δεν θα μπορούσαμε να το πούμε με πιο εύστοχο τρόπο.

Στοιχεία για μια άλλη Ευρώπη

Ο οικονομικός και κυρίως κοινωνικός απολογισμός του ευρωφιλελευθερισμού αποδείχθηκε καταστροφικός. Η κρίση που γνωρίζει σήμερα η Ευρώπη το επιβεβαιώνει με τον πιο σαφή τρόπο, και η απόρριψη του σχεδίου Ευρωσυντάγματος στην Γαλλία και τις Κάτω Χώρες αποτελεί μια συνέπεια της κρίσης αυτής πολύ περισσότερο από την αιτία της. Είναι πλέον αναγκαίο να στραφούμε σε εναλλακτικές λύσεις, και τα κοινωνικά κινήματα ανά την Ευρώπη το κάνουν ήδη.

Οι εναλλακτικές όμως λύσεις προϋποθέτουν και ριζοσπαστικές ρήξεις. Πόσο εναλλακτικές όμως και πόσο ριζοσπαστικές είναι σήμερα οι σοσιαφιλελεύθερες πολιτικές ; Οι κυβερνήσεις που το 1997 υπέγραψαν την Συνθήκη του Άμστερνταμ ήταν στην πλειοψηφία τους «αριστερές» και ως εκ τούτου θα αναμέναμε να στραφούν σε κενσιανές πολιτικές συντονισμένης ανάπτυξης. Επέλεξαν ωστόσο ξεκάθαρα μια άλλη οδό. Στην πραγματικότητα, η βία της νεοφιλελεύθερης επίθεσης δεν αφήνει πλέον περιθώρια για συμβιβαστικές λύσεις, επιβάλλει ή την καθολική υποταγή ή την καθολική ρήξη.

Ελάχιστος μισθός και ευρωπαϊκές συλλογικές συμβάσεις

Για τους εργοδότες, το ενιαίο νόμισμα μετατρέπεται σε ένα ακόμα μέσο για την ενίσχυση του ανταγωνισμού ανάμεσα στα κοινωνικά συστήματα. Οι διαφορές στους μισθούς αναμένεται να χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο στην κατεύθυνση μιας προς τα κάτω ευθυγράμμισης των κοινωνικών κεκτημένων προκειμένου να προσελκύουν τους επενδυτές. Το ορατό ήδη αποτέλεσμα είναι ο πολλαπλασιασμός των μετακινήσεων των επιχειρήσεων στο εσωτερικό της ίδιας της ευρωπαϊκής επικράτειας. Κατά κανόνα, αυτά που προσελκύουν τους επενδυτές είναι οι χαμηλές κοινωνικές και φορολογικές εισφορές και ένα χαλαρό εργασιακό πλαίσιο που να επιτρέπει την ελαστικοποίηση της εργασίας. Ωστόσο, η επιβολή ενός τέτοιου ανταγωνισμού οδηγεί με λογική ακρίβεια σε μια ευθυγράμμιση προς τα κάτω επιφέροντας έτσι τα αντίθετα αποτελέσματα απ'ότι η διαδικασία εναρμόνισης. Αν όμως οι ευρωπαίοι εργοδότες εκμεταλλεύονται τα πλεονεκτήματα που διαθέτουν στο σύνολο της επικράτειας, η απάντηση είναι αναγκαίο να οργανωθεί στο ίδιο επίπεδο. Μια τέτοια απάντηση και αντεπίθεση μπορεί να διαρθρωθεί γύρω από δυο διεκδικήσεις : τον ελάχιστο μισθό και την εναρμόνιση του εργατικού δικαίου.

Ούτε ενιαία αγορά ούτε ενιαίο νόμισμα, χωρίς ενιαίο ελάχιστο μισθό ικανό να εγγυάται πως κανένας μισθός δεν θα πέφτει κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο. Το όριο αυτό θα μπορεί να διαμορφώνεται ανάλογα με την κάθε χώρα αλλά θα πρέπει να καθορίζεται από ένα ενιαίο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Ο ελάχιστος μισθός έχει έτσι μια διπλή λειτουργία : αφενός καθορίζει ένα κατώτατο όριο μισθών αφετέρου επιτρέπει μια αύξηση των μισθών στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Θα πρέπει μάλιστα να συμπληρώνεται κι από ένα σύστημα ελάχιστου κοινωνικού εισοδήματος το οποίο θα καθορίζεται και θα αυξάνεται σε συνάρτηση με τον ελάχιστο μισθό. Πρόκειται για διαρθρωτικά μέτρα που θα επέτρεπαν μια δραστική μείωση των θυλάκων φτώχειας που σήμερα πληθαίνουν στην Ευρώπη. Πρέπει να επεξεργαστούμε τέτοιες ποσοτικές ρυθμίσεις σε ότι αφορά τον ελάχιστο μισθό ή/και το ελάχιστο εισόδημα ακολουθώντας την μέθοδο που εισηγήθηκαν οι Ευρωπορείες και συνίσταται στην διεκδίκηση ενός ελάχιστου εισοδήματος που να αντιστοιχεί στο 50% του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Πρόκειται για ένα καλό παραδειγμα αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «διεκδικητική επικουρικότητα» και δεν είναι κάτι άλλο από την εκπόνηση κοινών διεκδικήσεων λαμβάνοντας όμως υπόψη το διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης κάθε χώρας της ΕΕ.

Για την επίτευξη μιας τέτοιας εναρμόνισης, θα έπρεπε επίσης να εξασφαλιστεί μια διαφορετική αύξηση των μισθών που να επιτρέπει ένα είδος εξισορρόπησης των κερδών παραγωγικότητας στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Πρόκειται για μια ρύθμιση που προωθούν τα γερμανικά συνδικάτα. Μια παρόμοια λογική θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο σύνολο της κοινωνικής νομοθεσίας η οποία καλείται να αποτρέψει την προς τα κάτω ευθυγράμμιση που ευαγγελίζονται οι νεοφιλελεύθεροι και να οικοδομήσει ένα ομοιογενές κοινωνικό πεδίο.

Για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών

Η νεοφιλελεύθερη επίθεση ενάντια στις δημόσιες υπηρεσίες και τα συστήματα κοινωνικής προστασίας είναι συστηματική και συνολική και η ποικιλομορφία των εθνικών πολιτικών που την υπηρετούν δεν πρέπει να αποκρύπτει ούτε την ενότητά της ούτε όμως και τον συγκεντρωτικό ρόλο που παίζουν οι ευρωπαϊκοί θεσμοί. Στην ουσία, πρόκειται για την υπαναχώρηση όλων των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και επικουρικότητας. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι ήταν αυτές ακριβώς οι διαδικασίες που επέτρεπαν την ικανοποίηση κάποιων κοινωνικών αναγκών αποσπώντας τες από την λογική του κέρδους. Η νεοφιλελεύθερη λογική όμως προσβλέπει σε μια ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών δυο ταχυτήτων, δηλαδή σε μια ενίσχυση των ανισοτήτων. Οδηγεί έτσι στην αντίθετη κατεύθυνση από την συγκρότηση ενός ενιαίου πεδίου το οποίο θα προϋπέθετε μια ευρωπαϊκή συγκρότηση και οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών. Οι δημόσιες υπηρεσίες είναι αγαθά κοινής ωφέλειας. Η διαχείρισή τους πρέπει να επαφίεται σε δημόσια μονοπώλια (όχι απαραίτητα κρατικά) προκειμένου να ανταποκρίνονται στις

κοινωνικές ανάγκες και όχι στα κριτήρια του κέρδους. Ο κοινωνικός έλεγχος πρέπει να επεκταθεί στο σύνολο της Ευρώπης και στο σύνολο των τομέων από τους οποίους εξαρτάται η ικανοποίηση των βασικών αναγκών του πληθυσμού.

Το ίδιο ακριβώς ισχύει και σε ότι αφορά τα συστήματα κοινωνικής προστασίας : το νεοφιλελεύθερο σχέδιο στοχεύει στην αποδιάρθρωσή τους επιβάλλοντας μια κοινωνία δύο ταχυτήτων. Μια Ευρώπη κοινωνικού μετασχηματισμού, αντίθετα, πρέπει να εγγυάται την πρόσβαση σε βασικά δικαιώματα όπως αυτά της υγείας, της άδειας και της σύνταξης, μέσω ενός διαρθρωμένου συστήματος ευρωπαϊκής Κοινωνικής Ασφάλισης, στο οποίο θα έχουν πρόσβαση όλοι και όλες ανεξάρτητα από το επίπεδο του εισοδήματός τους. Αν καλούμαστε να διαμορφώσουμε μια ευρωπαϊκή πολιτειακότητα, αυτή θα έπρεπε να καθορίζεται από τα δικαιώματα που εγγυάται.

Για την πλήρη απασχόληση

Μια ευρωπαϊκή πολιτική για την πλήρη απασχόληση θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει τρεις άξονες : μια σταθερή και μη προντοκτιβιστική ανάπτυξη, μια συντονισμένη μείωση του χρόνου εργασίας, συντονισμένα μέτρα πάταξης της επισφαλούς εργασίας.

Ένας προσανατολισμός ευνοϊκός για την απασχόληση προϋποθέτει κατά αναγκαίο τρόπο μια συγκρατημένη και σταθερή ανάπτυξη και βρίσκεται στον αντίποδα μιας ανάπτυξης που προκρίνει τους οικονομικούς και νομισματικούς στόχους (δημόσια ελλείματα και πληθωρισμός). Το πιο απλό μέσο συγκράτησης της ανάπτυξης είναι κατ'αρχήν η σταθεροποίηση σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο του μεριδίου των μισθών, το οποίο σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν παύει να συρρικνώνεται από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Ο προϋπολογισμός θα πρέπει να ανακτήσει τον αντι-κυκλικό ρόλο που του έχει στερήσει το Σύμφωνο σταθερότητας. Ευρωπαϊκά προγράμματα δημόσιων εξοπλισμών στον τομέα των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών θα μπορούσαν ακόμα και υπό μια λογική τυπικά κενσιανή να προσδώσουν δυναμισμό και σταθερότητα στην εσωτερική αγορά. Πρέπει επίσης να μπει ένα τέρμα σε πολιτικές εσωτερικού ανταγωνισμού που γεννούν σχεδόν διαρκείς πτωτικές τάσεις. Η σημερινή συγκρότηση της ΕΕ καθιστά την εσωτερική αγορά θεμέλιο λίθο από τον οποίο εξαρτάται κάθε άλλη πολιτική. Ο συνδυασμός πολιτικών ανταγωνισμού και μισθολογικής λιτότητας τείνει να καταστείλει την εσωτερική αγορά. Η απουσία ενός πραγματικού συντονισμού καθιστά την ζώνη του ευρώ μια ζώνη παρατεταμένης χαμηλής ανάπτυξης : μόνο η επικέντρωση σε μια πιο δυναμική εσωτερική αγορά μπορεί να επιτρέψει μεγαλύτερα περιθώρια κινήσεων. Τέλος, η προτεραιότητα στην ικανοποίηση των αναγκών θα μπορούσε να δώσει σε αυτή την ανάπτυξη ένα άλλο περιεχόμενο, σε ρήξη με το προντοκτιβιστικό μοντέλο ανάπτυξης.

Γενικευμένη, μαζική και υποχρεωτική είναι τα τρία χαρακτηριστικά που η ευρωπαϊκή Επιτροπή αρνείται να αποδώσει στην μείωση του χρόνου εργασίας. Πρόκειται ωστόσο για την μόνη λογική απάντηση στην μαζική ανεργία και το μόνο μέσο στην κατεύθυνση ενός κοινωνικού μετασχηματισμού. Το ότι η εργοδοσία εγείρει ισχυρές αντιστάσεις και εμπόδια δεν θα έπρεπε να μας εκπλήσσει. Έκπληξη θα προκαλούσε το αντίθετο. Κι αν το ερώτημα είναι τι κάνει η αριστερά όταν βρίσκεται στην εξουσία, η ίδια η πραγματικότητα καταδεικνύει πως δεν κάνει τίποτε άλλο από το να αποφεύγει συνειδητά και συστηματικά την σύγκρουση με την εργοδοσία. Η γαλλική αριστερά, για παράδειγμα, κατά την κυβερνητική της θητεία, φρόντισε να απονομιμοποιήσει πλήρως έναν τέτοιο ορίζοντα δράσης. Πρόκειται αναμφίβολα για ένα επιπλέον πρόσκομμα, αλλά τέτοια προσκόμματα δεν πρέπει να μας κάνουν να εγκαταλείψουμε την μόνη πορεία που επιτρέπει μια σαφή ευρωπαϊκή διάσταση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιπροσωπεύει ένα αρκετά ευρύ και ισχυρό σύνολο χωρών. Μια γενικευμένη και δραστική μείωση του χρόνου εργασίας θα συνεπάγονταν μια σημαντική μείωση της ανεργίας και της επισφαλούς εργασίας, συμβάλλοντας έτσι στην βελτίωση των συλλογικών όρων διαβίωσης. Το βασικό αντεπιχείρημα, αυτό των κυρώσεων τις οποίες κινδυνεύει να υποστεί μια χώρα που θα αποφάσιζε μόνη να μειώσει τον χρόνο εργασίας, καταρρέει από τη στιγμή που ένα τέτοιο μέτρο θα εφαρμόζονταν σε ένα σύνολο 15 και πλέον χωρών. Δεν πρέπει εξάλλου να μας διαφεύγει το ότι οι εμπορικές συναλλαγές των χωρών της Ευρώπης διεξάγονται κατά κύριο λόγο στα πλαίσια του ίδιου αυτού συνόλου. Είναι μάλιστα η ενίσχυση του μεριδίου των μισθών αυτό που θα επέτρεπε την χρηματοδότηση της συντονισμένης μείωσης του χρόνου εργασίας εις βάρος του μεριδίου των χρηματιστηριακών εσόδων.

Μια μείωση του χρόνου εργασίας της τάξης του 10%, χωρίς μείωση μισθών και με ανάλογες προσλήψεις, θα επέτρεπε την άμεση μείωση της ευρωπαϊκής ανεργίας στο μισό, ενώ μια ακόλουθη μείωση στις 32 ώρες θα μπορούσε να οδηγήσει σύντομα στην εξάλειψη της ανεργίας. Πρόκειται για την μόνη πολιτική ενάντια στην ανεργία που μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματική στην διάρκεια. Έχει

επίσης το μεγάλο πλεονέκτημα να είναι συνεργατική : η επιτυχία της μεγαλώνει όσο περισσότερες χώρες την εφαρμόζουν, σε αντίθεση με την λογική του συστηματικού ανταγωνισμού που δεν μπορεί να αποβεί αποτελεσματική παρά εις βάρος των γειτόνων. Είναι λοιπόν επείγον να συντονίσουμε τους αγώνες μας γύρω από αυτόν τον στόχο.

Ο προσανατολισμός προς την πλήρη απασχόληση πρέπει να συνοδεύεται απαρέγκλιτα από την επιδίωξη για βελτίωση της ποιότητας εργασίας. Ο ισχυρισμός των νεοφιλελεύθερων ότι μπορούν να συμφιλιώσουν την ακραία ελαστικοποίηση με την βελτίωση του κοινωνικού ρόλου του μισθωτού είναι απολύτως αντιφατικός. Δεν υπάρχει ορίζοντας πλήρους απασχόλησης που να θεμελιώνεται στην επισφαλή εργασία, και καμία υποχώριση των διαφόρων μορφών επισφαλούς εργασίας δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί σε μια αγορά εργασίας που βρίσκεται σε ύφεση. Πρέπει κατά συνέπεια να επέλθει ένας συντονισμός στις ευρωπαϊκές κοινωνικές νόρμες που αφορούν την εργασία. Πρέπει η Ευρώπη να συγκροτηθεί σαν ένα κοινό πεδίο προηγμένων κοινωνικών κανόνων, και μια τέτοια διεκδίκηση αφορά τρεις βασικούς άξονες.

Ο πρώτος είναι αυτός του αγώνα για την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών : η αρχή της ισότητας στην μεταχείριση πρέπει να έχει κεντρική θέση σε ένα σχέδιο ευρωπαϊκού Κώδικα εργασίας. Πρέπει επίσης να δωθεί ιδιαίτερη σημασία σε ότι αφορά την εξαναγκαστική μερική απασχόληση. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που εξαπλώνεται ταχύτατα και το οποίο μπορούμε να καταπολεμήσουμε μέσω του δικαιώματος μετατροπής των θέσεων εργασίας μερικού χρόνου σε θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης.

Ο δεύτερος είναι αυτός της πάταξης της επισφαλούς απασχόλησης. Σήμερα, κάθε ευρωπαϊκή χώρα, ανάλογα με την ιδιοφυία των ηγετών της, επινοεί ιδιότυπες μορφές απασχόλησης : «ανεξάρτητη εργασία» στο Ηνωμένο Βασίλειο, «συμβάσεις ορισμένου χρόνου» στην Ισπανία, «συμβάσεις προσωρινών και ωρομίσθιων αναπληρωτών» στην Γαλλία. Οι απόπειρες θεσμοθέτησης συμβάσεων επισφαλούς εργασίας πολλαπλασιάζονται κατά τα τελευταία χρόνια προκειμένου να καθιερώσουν τα νέα εργασιακά πλαίσια των «ευέλικτων εργαζομένων». Πίσω από την «ποικιλία» που τις χαρακτηρίζει κρύβεται μια συντονισμένη προσπάθεια κατάλυσης του θεσμικού ρόλου του μισθωτού. Οι αντιστάσεις όμως δεν λείπουν και μπορούν μάλιστα να στεφθούν από επιτυχία όπως απέδειξε η μαζική κινητοποίηση ενάντια στην Σύμβαση Πρώτης Εργασίας στην Γαλλία (άνοιξη 2006). Μένει να προχωρήσουμε στον συντονισμό και την διάρθρωσή τους, κάτι που περνά και μέσα από συγκεκριμένα μέτρα. Ένα από αυτά θα μπορούσε να είναι η υιοθέτηση προστατευτικών δικλείδων και η επιβολή ποινικών κυρώσεων σε κάθε απόπειρα προσφυγής σε επισφαλή πλαίσια εργασίας. Πρόκειται για μια από τις προτεραιότητες μιας κοινωνικής Ευρώπης.

Το όραμα για μια κοινωνία αποδεσμευμένη από την επισφαλή απασχόληση και την ανεργία θα έπρεπε να οδηγήσει σε μια πραγματική «δομική μεταρρύθμιση» με την καθιέρωση ενός νέου θεσμικού ρόλου του μισθωτού που να εξασφαλίζει και να εγγυάται την σταθερότητα της σύμβασης εργασίας, του εισοδήματος και των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ο τρίτος άξονας αφορά την μετανάστευση. Οι δημογραφικές ανακατατάξεις αναμένεται να οδηγήσουν σε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών κατά τις επόμενες δεκαετίες και η εργοδοσία φαίνεται να το λαμβάνει σοβαρά υπόψη της. Η τάση που διαφαίνεται σήμερα είναι αυτή ενός «ελεγχόμενου ανοίγματος» σε μια μετανάστευση δυο ταχυτήτων : από τη μια, επιβάλλονται ποσοτώσεις για τις πιο απαιτητικές εργασίες, από την άλλη, προτιμάται μια μετανάστευση περισσότερο ή λιγότερο παράνομη και ως εκ τούτου υπερ-εκμεταλλεύσιμη. Πρόκειται για μια πρόσληψη και διαχείριση της μετανάστευσης που επιτρέπει την μετατροπή της σε ένα ακόμα μέσο άσκησης πίεσης προς τα κάτω τόσο των μισθών όσο και των κοινωνικών όρων. Για την αποφυγή μιας τέτοιας παρέκκλισης πρέπει να καθοριστεί μια ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική για την μετανάστευση ικανή να εγγυηθεί στους εργαζόμενους μετανάστες ίσα δικαιώματα με τους εγχώριους εργαζόμενους. Είναι ο μόνος τρόπος για να εμποδίσουμε τις αθρόες μετακινήσεις επιχειρήσεων και τον αδυσώπητο ανταγωνισμό.

Φορολογία και έλεγχος του οικονομικού κεφαλαίου

Το ευρωπαϊκό καπιταλιστικό μοντέλο αναπαράγει την συνύπαρξη ενός πόλου κοινωνικής ανασφάλειας και μιζέριας και ενός πόλου κερδών και αφθονίας. Μολονότι κάτι τέτοιο αντανάκλα την ίδια την λογική του καπιταλισμού, στο μέτρο που η κατανάλωση των πλουσίων έρχεται να αντισταθμίσει τις αδυναμίες της κατανάλωσης των μισθωτών, η όξυνση της αντίφασης παίρνει ολοένα και πιο κατάφορες εκφάνσεις. Η απόλυτη ελευθερία που σταδιακά εξασφάλισε το κεφάλαιο οδηγεί σήμερα σε μια χαοτική λειτουργία της οικονομίας. Γίνεται ολοένα και πιο σαφές ότι ή θα υποταχθούμε εσαεί στις

νεοφιλελεύθερες επιταγές βλέποντας την λιτότητα να επιβάλλεται σαν ο ατέρμονος ορίζοντας προς όφελος μιας ισχνης μειοψηφίας ή θα αποφασίσουμε να στρατευτούμε στην κατεύθυνση της ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών. Η δεύτερη προοπτική προϋποθέτει την λήψη συγκεκριμένων μέτρων προκειμένου να προβούμε σε μια διαφορετική αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου.

Υπό αυτό το πρίσμα, η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών δεν χρησιμοποιείται παρά σαν προκάλυμμα των πραγματικών λόγων που οδήγησαν στην αύξηση του δημόσιου χρέους. Η αύξηση αυτή προέκυψε ουσιαστικά από την μείωση της φορολόγησης των κερδών του κεφαλαίου και την ταυτόχρονη αναζήτηση των απαραίτητων πόρων σε δάνεια που προήλθαν από μεγάλους επιχειρηματίες. Σήμερα η αποπληρωμή αυτών των δανείων και των υπέρογκων ετήσιων τόκων που τα ακολουθεί βαραίνει ιδιαίτερα τους κρατικούς προϋπολογισμούς. Κατά συνέπεια, η στροφή προς την κοινωνική Ευρώπη πρέπει να συνοδευτεί από μια σε βάθος φορολογική μεταρρύθμιση με δυο βασικούς άξονες : την καλύτερη διανομή του συνόλου των εισφορών και την διεύρυνση των πηγών εσόδων του κράτους ώστε να μπορεί να εγγυηθεί την επίτευξη των κοινωνικών του στόχων. Σε αντίθεση με την φιλελεύθερη αριστερά, το πρόγραμμά μας περιλαμβάνει την αύξηση των λεγόμενων «υποχρεωτικών κρατήσεων» οι οποίες δεν αποτελούν παρά τον δείκτη του βαθμού κοινωνικοποίησης που επιλέγει να εφαρμόσει μια κοινωνία. Θεωρούμε πως η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών περνά από την ενίσχυση αυτού του βαθμού κοινωνικοποίησης, μόνη εγγύηση για αξιοπρεπή ελάχιστα κοινωνικά εισοδήματα, για τον έλεγχο της διαχείρισης της εργατικής δύναμης στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, για αξιοπρεπείς συντάξεις και για μια κοινωνική φορολογία που θα επιβάλλεται στους πλουσίους πολύ περισσότερο απ'ότι θα τους καθιστά δανειοδότες. Η πραγματοποίηση των δυο αυτών στόχων (κοινωνική δικαιοσύνη και συνεπή εισοδηματική πολιτική) περνά μέσα από δυο μεγάλες σειρές μέτρων.

Πρέπει κατ'αρχήν να επιβληθεί ένας ειδικός φόρος περιουσίας με στόχο την απάλειψη του μεγαλύτερου μέρους του δημόσιου χρέους που τείνει να δαιωνίζεται σαν κληροδότημα των πρότερων φορολογικών δώρων.

Πρέπει να επιστρέψουμε στην φορολόγηση των οικονομικών εσόδων κατά τρόπο που να επιτυγχάνεται μια ανακατανομή που θα προσιδιάζει στην προτεραιότητα που δίνουμε στην απασχόληση. Η υιοθέτηση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής φορολογίας θα μπορούσε να επιτρέψει την ενίσχυση των διαρθρωτικών μέτρων που θα ληφθούν για να συμπληρώσουν την εναρμόνιση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας και την μείωση του χρόνου εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τέλος, πρέπει να επιβληθεί ο έλεγχος στις κινήσεις των κεφαλαίων με την υιοθέτηση μιας αυστηρής νομοθεσίας έναντι των αυξανόμενων κερδών από το χρηματιστήριο, με την αύξηση του φόρου επί των κερδών υπό την μορφή μιας πρόσθετης φορολόγησης που θα επιβάλλεται σε κέρδη που δεν επανεπενδύονται, και μια παρακράτηση επί των κερδών από τις μετοχές. Ένας φόρος τύπου «Τομπίν» πρέπει βραχυπρόθεσμα να επιβληθεί στις κινήσεις των κεφαλαίων. Είναι όμως το σύνολο αυτών των κινήσεων, όποια κι αν είναι η μορφή που παίρνουν (μετακινήσεις επιχειρήσεων, έξοδος ή φυγή των κεφαλαίων κλπ), που πρέπει να υπάγεται σε αυστηρό έλεγχο. Πρόκειται για αναγκαία μέτρα προκειμένου να διαφυλλάξουμε κάθε προσπάθεια κοινωνικού μετασχηματισμού από τις αντιδράσεις, αντεπιθέσεις και δολιοφθορές που αναμένεται να προκαλέσει.

Επίλογος

Οι παραπάνω προτάσεις είναι εφικτές, συνεκτικές και σε θέση να καθορίσουν τα πλαίσια μιας άλλης Ευρώπης η οποία θα στοχεύει στην ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών. Αντιτίθενται δε, σημείο προς σημείο, τόσο στις σημερινές ευρωπαϊκές πολιτικές όσο και στην κυρίαρχη μέθοδο ευρωπαϊκής συγκρότησης, και τίθενται στην υπηρεσία ενός διαφορετικού κοινωνικού οράματος. Ωστόσο, η υιοθέτηση και η εφαρμογή τους προϋποθέτει ένα υψηλό επίπεδο ριζοσπαστικοποίησης και περνά αναγκαία μέσα από συγκρούσεις που ο σοσιαλ-φιλελευθερισμός έχει αποδειχθεί ανίκανος να αναλάβει. Η Ευρώπη που οραματιζόμαστε, μια Ευρώπη που θα εξασφαλίζει σε όλες και όλους τις καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης, μπορεί να γεννηθεί μόνο στα πλαίσια ενός μαζικού κινήματος επαναθεμελίωσης και στην βάση ενός εναλλακτικού σχεδίου ολοκλήρωσης.